

Stjepan DAMJANOVIĆ, *Crtice o hrvatskom glagoljaštvu*. Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski katolički radio, Zagreb 2020., 154 str.

U ljetnim mjesecima ove »koronske« 2020. godine svjetlo dana ugledala je još jedna u nizu knjiga akademika Stjepana Damjanovića – *Crtice o hrvatskom glagoljaštvu*. Glagoljaškoj publici dobro je poznato kako su sve njegove knjige o glagoljaštvu, iako primarno znanstvene, razumljive i širem krugu čitatelja. Knjiga koju ovom prilikom predstavljam nije znanstvena u smislu znanstvene aparature, ali je u potpunosti utemeljena upravo na znanosti o hrvatskom glagoljaštvu. Možda je još važnije i to da knjigu mogu razumjeti i obrazovani laici kojima je ovo prvi susret s glagoljaštvom. Razumjeti je mogu upravo stoga što nije opterećena usko znanstvenim tumačenjima, a to i jest karakteristika *crtice* kao proznoga žanra, koji se nalazi u nazivu knjige.

U knjizi su okupljeni autorovi tekstovi, njih 28, koje je on pripremao i publici predočio u radijskom serijalu *Gdo knjige počtuje da je knjigami počtovan / Neka knjige poštuju onoga koji njih počtuje – Crtice o hrvatskom glagoljaštvu*. Sam naziv radijskoga serijala, *Gdo knjige počtuje da je knjigami počtovan*, riječi su Broza Kolunića iz *Kolunićeva zbornika* (1468.) i podsjeća nas na to da knjige, bez obzira na svoju starost, uvažavaju one koji uvažavaju njih. Želimo li predočiti vrijeme nastanka tekstova o kojima se u knjizi govori, recimo da je riječ o razdoblju od 12. st. (*Bašćanska ploča*) do sredine 16. st. (*Brozićev brevijar*). Naravno da se glagoljaštvo nastavilo i u narednim stoljećima te je stoga autor u knjizi pokazao kako je tekao životni vijek glagoljice i nakon spomenutoga *Brozićeva brevijara*. U knjizi su obrađeni liturgijski, pravni i beletristički tekstovi, rukopisni i tiskani dokumenti, a o pojedinim tekstovima i književnim vrstama (apokrif, mirakuli, romani, psaltiri) napisane su posebne crtice.

Tekst kojim nas autor uvodi u čitavu priču nosi naziv *Glagoljična sastavnica hrvatske srednjovjekovne kulture*. Njime nam daje vremenski, geografski i tematski okvir unutar kojeg su smješteni svi glagoljski tekstovi u kojima se u knjizi govori. Prvi pojedinačni dokument koji se čitatelju predočuje je *Bašćanska ploča – krsni list hrvatske kulture*. To je prvi izvor na književnom jeziku u kojem se spominje pridjev *hrvatski*. Uz osnovne podatke o dokumentu Stjepan Damjanović iznosi zanimljivosti o njezinu pronalasku i smještanju u danas Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti te donosi tekst Ploče koja je pisana hrvatskom inačicom staroslavenskoga jezika. Tekst analizira sadržajno što zainteresiranom, ali pobliže neupućenom, čitatelju omogućuje da razumije što je na Ploči napisano. Pokazuje do kojih su spoznaja važnih za hrvatsku

državu došli povjesničari na temelju ispravno pročitana teksta – to je spoznaja da je kvarnersko područje bilo u sastavu Zvonimirove Hrvatske. Iznimnu vrijednost koju taj dokument ima u hrvatskoj kulturi osjetili su i izrazili umjetnici, pjesnici, slikari i glazbenici stvarajući svoja vlastita djela motivirana Pločom, npr. Silvije Strahimir Kranjčević, Vladimir Nazor, Josip Pupačić, Mile Pešorda, Krešimir Fribec, Stjepan Šulek, Ljubo Kuntarić, Dušan Prašelj.

Glagoljica na oltaru: hrvatskoglagojski misali govori o tekstovima kao što su *Bečki listići*, *Krakovski odlomak misala*, *Splitski odlomak misala*, *Kukuljevićev odlomak* te *Birbinjski odlomak* kao ostacima nekadašnjih liturgijskih knjiga. Prvi cjelovito sačuvani hrvatskoglagojski misal je *Vatikanski Illirico 4* ili *Omišaljski misal* koji je prepisan iz još starijeg predloška što svjedoči o starini hrvatskoglagojske misalske tradicije i o njezinoj kontinuiranosti. Navode se i drugi takvi misali koji su svoja imena dobili po mjestima u kojima su nastali ili u kojima se čuvaju. Svojom se ljepotom među njima izdvaja *Misal kneza Novaka* iz 1368. godine. Taj misal, u kojem su zapisani prvi hrvatski osmerački stihovi koji govore o smrtnoj tematici, važan je za povijest hrvatske versifikacije. Važnost toga misala leži i u tome što je poslužio kao predložak za prvu hrvatsku tiskanu knjigu. Druga knjiga koju Damjanović ističe je *Hrvojev misal*. Čitateljima bi, između ostaloga, moglo biti zanimljivo njegovo putovanje koje završava u Istanbulu u muzeju Topkapi Saraj, nekadašnjoj palači osmanskih sultana. Faksimilno izdanje *Hrvojeva misala* u boji s latiničnom transliteracijom i filološkim aparatom objavio je 1973. Staroslavenski institut iz Zagreba (s još dvama suizdavačima).

Sljedeći tekst posvećen je *hrvatskoglagojskim časoslovima*, tj. brevijarijama. Riječ je o liturgijskoj knjizi koja se upotrebljava u Katoličkoj Crkvi, a namijenjena je klericima, redovnicima i redovnicama za svakodnevnu molitvu koju obavljaju u različita doba dana. Srednjovjekovni časoslovi su lijepo oslikani te imaju veliku kulturološku i umjetničku vrijednost. Osim toga, časoslovi su bili svećenička lektira, a s obzirom na to da su ti isti svećenici sastavljali neliturgijske tekstove, možemo reći da su za njih časoslovi bili škola pisanja. Sačuvani su odlomci časoslova te cjeloviti časoslovi: *Prvi vrbnički brevijar*, *Brevijar Vida Omišljanina*, *Drugi beramski brevijar*, *Drugi novljanski brevijar*, *Mavrov brevijar*, *Brevijar po zakonu rimskoga dvora*, *Brozićev brevijar*. O svakom od njih Damjanović u knjizi izriče poneku zanimljivost.

Naslov *Hrvatskoglagojski psaltir* govori o našim glagoljicom ispisanim psalmima. Staroslavenski psaltir preveden je za vrijeme Svete Braće, a njegova najstarija inačica sačuvana je u *Sinajskom psaltiru*. Ovo je poglavlje posve-

ćeno hrvatskoglagoljskim psaltirima: *Oxfordskom, Lobkowiczevu, Pariškom i Fraščićevu*.

Članak *Hrvatskoglagoljski zbornici* daje kratak prikaz najpopularnije- ga tipa glagoljične rukopisne knjige između 14. i 16. stoljeća. Zanimljivo je spomenuti nešto kasniji *Grdovićev zbornik* s početka 18. st., ponajprije zbog njegove veličine: 1538 stranica i težine malo manje od 20 kg! Postoje ostatci i znatno starijih zbornika, primjerice *Budimpeštanski odlomak* i *Pazinski fragmenti*. Iz jednoga zbornika potječe i najstarija sačuvana zbirka pučkoga duhovnoga pjesništva, tzv. *Pariška pjesmarica*. Stjepan Damjanović navodi i druge zbornike: *Zbornik Gregora Borislavića* iz 1375. godine, *Ivančićev, Vinodolski, Oxfordski, Petrisov, Tkonski, Grškovićev, Žgombićev*. Brojkom, riječ je o više od 20 sačuvanih zbornika od kojih su neki monotematski, a neki politematski. Najbogatiji je *Petrisov zbornik* iz 1468., između ostaloga i zbog svojeg zaista raznovrsnoga sadržaja. Autor drži da je to naš najvažniji zbornik koji pokazuje kako je kod pisaca u srednjem vijeku postojala misao da bi zajednički književni hrvatski jezik trebalo stvoriti miješanjem hrvatskih narječja. Također naglašava da se u glagoljaškim zbornicima nalaze odlični prijevodi s latinskoga, talijanskoga i češkoga jezika. Ističe, nadalje, da su naši zbornički tekstovi prijevodi djela popularnih na europskom Zapadu, a što pak dokazuje uključenost srednjovjekovne hrvatske književnosti u suvremene europske tokove. Upravo *Petrisovom zborniku*, kao politematskom, autor će posvetiti i poseban tekst u kojem pred čitatelja postavlja neke od svojih detaljnijih zapažanja o tom dokumentu. Poseban tekst posvetio je i jednom monotematskom zborniku – *Korizmenim propovijedima Broza Kolunića* u kojem je zapisano 37 propovijedi.

U radu *Apokrifi u hrvatskoglagoljskoj tradiciji* govori se o književnoj vrsti koja među širom publikom nije toliko poznata. Riječ je o tekstovima najčešće biblijskoga sadržaja čiju autentičnost službena crkva ne priznaje. Ti su se tekstovi stoga kriomice čitali, a u staroslavenskoj tradiciji imali su naziv *lažnyje knjigy*. Primjeri apokrifa su: *Djela Pavla i Tekle, Život Adama i Eve, O krsnom drvetu*.

Marijini mirakuli u hrvatskoglagoljskim tekstovima članak je koji govori o Marijinim čudesima koja se prikazuju u velikom broju inačica na latinskom i na narodnim jezicima. U našoj tradiciji ta se čudesa nalaze zabilježena u *Ivančićevu* i *Petrisovu zborniku*, a sačuvana je i tiskana glagoljična inačica *Mirakuli slavne deve Marije* iz senjske tiskare. Sve mirakule povezuje sadržaj, a oblici su različiti po duljini i slojevitosti. Tekstovi su namijenjeni svim staležima, može ih se govoriti i čitati u raznim prilikama: u crkvi, na hodočašćima,

svečanostima i sl. Autor u ovom članku prepričava tri Marijina mirakula i tako omogućuje čitatelju da uđe u svijet ovih srednjovjekovnih priča. Ujedno, to je i poticaj za samostalno čitanje i drugih srednjovjekovnih prozaičkih tekstova.

Turci nalegoše na jazyk hrvatski: Zapis popa Martinca očekivano je pronašao svoje mjesto u ovoj knjizi. To je, drži autor knjige, jedan od slavnijih zapisa. Tekst je zapisan u *Drugom novljanskom brevijaru* koji je najmlađi hrvatskoglagoljski rukopisni brevijar (prepisivanje je završeno 1495. godine), ali tekstovi u njemu čuvaju staru tradiciju i pisani su prilično urednim hrvatskokrvenoslavenskim jezikom. Poznato je da je brevijar liturgijska knjiga, a upravo u takvu knjigu pop Martinac upisuje vijesti s Krbavskoga polja koje su do njega doprle, vijesti o porazu Hrvata protiv Turaka. Damjanović donosi usporedbu s *Knjigom o Juditi*, s izvješćima Siniše Glavaševića iz opkoljenoga Vukovara i naglašava da je rodoljublje iskazano u ovom Zapisu nešto što će kasnije biti utkano u rodoljublje Hrvata.

Poznato je da živimo u vremenu u kojem se često polemizira pa nije neobično da je autor u knjigu uvrstio i tako podsjetio na *Prvu hrvatsku polemiku: Pismo Nikole Modruškoga* koje je glagoljicom napisano između 1461. i 1470. godine. Izvornik dokumenta nije sačuvan, poznat je prijepis koji je dospio u ruke Ivanu Berčiću. Taj je prijepis bio napisan na poderanom papiru, no ne znamo gdje se danas nalazi. Bez obzira na to, eto, prošlost se potrudila da taj dokument do nas nekako ipak dođe. Premda je sadržaj pisma pomalo nejasan, neupitno je kako je glavna misao obrana staroslavenskoga bogoslužja. Damjanović podsjeća na poznate podatke o Nikoli Modruškome, a podsjeća i na to da je upravo on autor prve poznate hrvatske inkunabule na latinskom jeziku, *Oratio in funere* iz 1474. godine. Sadržaj ovoga pisma, tj. polemike, prilično je nejasan pa Stjepan Damjanović nudi sadržajnu analizu i čitatelju omogućuje bolje razumijevanje teksta.

Glagoljaška »Pisan ot muki Hrstovi« jedna je od pjesama koja je sačuvana u glagoljicom pisanom zborniku koji se čuva u Francuskoj nacionalnoj knjižnici u Parizu. Zbornik potječe s kraja 14. stoljeća, a služio je kao priručnik svećenicima. Pisan je na pergamentu, uglavnom hrvatskom inačicom staroslavenskoga jezika, a zbirka pjesama koja je u njega uključena pisana je gotovo čisto hrvatskim jezikom. Zbirka se sastoji od deset pjesama koje predstavljaju izvor za povijest hrvatskoga jezika i književnosti, posebno poezije i stiha. Još jedan članak donosi poeziju. To je *Hrvatskoglagoljska uskrсна himna*. U njemu autor predstavlja himnu *Hrst vskrse iz mrtvih*, koja je sačuvana u *Vrbničkom trećem brevijaru* iz 15. st. i u prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi, *Misalu po zakonu rimskoga dvora* iz 1483. godine. To je pjesma koja se izvodila u

procesiji sa zapaljenim svijećama, nakon što bi narod izišao iz crkve i nakon što se pročitalo Evanđelje. Ta je himna, kaže Stjepan Damjanović »... sva u znaku kršćanskoga uvjerenja da je Kristovo uskrsnuće pobjeda za svakoga čovjeka, jer po Isusovu uskrsnuću svaki je čovjek besmrtna«.

Članak *Lucidar u hrvatskoglagoljskim tekstovima* govori o tekstovima enciklopedijskoga karaktera, oblikovanim u formi pitanja i odgovora, koji nude srednjovjekovna znanja o čovjeku i svijetu. Naš prijevod, sačuvan u dvjema inačicama u *Petrisovu zborniku* i *Žgombićevu zborniku*, vjerojatno je djelo nekoga istarskoga glagoljaša s početka 15. stoljeća.

Kratko poglavlje autor je posvetio *Romanima u hrvatskoglagoljskoj tradiciji* osvrnuvši se na romane *Barlaam i Jozafat*, na *Priču o premudrom Akiru*, *Rumanac trojski* i *Aleksandridu*.

Srednjovjekovni hrvatski glagoljični pravni spomenici krovni je naslov koji govori općenito o toj vrsti tekstova. Nekima od tih tekstova autor posvećuje posebna poglavlja u kojima detaljnije govori o njihovoj tematici: *Vinodolskom zakoniku iz 1288. – najstarijem hrvatskom pravnom kodeksu* i *Razvodu istarskom*.

Svoje poglavlje dobila je i *Glagoljična Regula Svetoga Benedikta*. Zanimljiva su autorova zapažanja o tom dokumentu iz kojih vidimo kako su benediktinci poštivali zadana pravila. Na primjer, za stolom se ne smije jesti prije nego što se pročita određeno čitanje. Pritom mora biti potpuna tišina i smije se čuti samo onoga koji čita. Ako netko ipak nešto zatreba, mora se drugome obratiti *glasom od ruke*. To je način na koji je glagoljaš imenovao neverbalnu komunikaciju.

Dio knjige autor je posvetio hrvatskom tisku. Odnosi se to na naslove: *Hrvatske knjige tiskane glagoljicom*, *Prva hrvatska tiskana knjiga*, *Najstarija hrvatska početnica*, *Senjska glagoljaška tradicija*, *Glagoljaška tiskara biskupa Šimuna Kožičića Benje*. U njima autor predstavlja tiskana glagoljaška djela koja su i liturgijske i svjetovne naravi.

Posljednja tri članka kojima nas je Stjepan Damjanović u ovoj knjizi počastio su *Hrvatski glagoljaši i počeci hrvatskoga književnog jezika*, *Hrvatski glagoljaši u središtu Svetoga Rimskog Carstva* i *Hrvatska glagoljaška kultura nakon Tridentskog koncila*. Tim je člancima ukazao na važnost glagoljaštva s različitih aspekata i njima je zaokružio ovu glagoljašku priču.

Uz članke u ovoj knjizi autor navodi imena znanstvenika koji su svojim proučavanjima doprinijeli razumijevanju obrađenih dokumenata. Velik broj proučavatelja u bliskom su dodiru upravo sa Staroslavenskim institutom, npr. Vesna Badurina Stipčević, Josip Bratulić, Marija-Ana Dürriegl, Branko Fučić,

Biserka Grabar, Josip Hamm, Eduard Hercigonja, Stjepan Ivšić, Vatroslav Jagić, Anica Nazor, s. Agneza Marija Pantelić, Ivanka Petrović, Vjekoslav Štefanić, fra Josip Leonard Tandarić, Josip Vajs, Mateo Žagar i drugi. Zahvaljujući njima i svojim vlastitim istraživanjima Stjepan Damjanović je na jednostavan način uspio široj publici predstaviti važne dokumente hrvatskoga glagoljaštva.

I za kraj, treba reći da ova knjiga ne sadrži samo tekstove, u njoj se nalaze i fotografije dokumenata koji su predstavljeni na popularno-znanstveni način. Zahvaljujući tom slikovnom prikazu čitatelj može vidjeti kako izgledaju dokumenti koje su naši glagoljaši ispisivali i oslikavali. Uručivši knjigu autorici ovoga članka, urednica Anita Šikić je s ushitom rekla: »Ovo nije obična knjiga, ovo je poklon-knjiga!« Ova knjiga zaista jest poklon, ali nije riječ o poklonu koji će stajati zaboravljen na nekoj polici. Poklon je to kojim je autor Stjepan Damjanović darovao ljepotu hrvatskoga glagoljaštva onima koje o njemu znaju nešto više, ali i onima kojima će ova knjiga biti prvi susret s tim dijelom hrvatske kulturne baštine.

TANJA KUŠTOVIĆ

GLAGOLJAŠTVO U SAMOSTANU EMAUS I STAROČEŠKA SREDINA IZ VREMENA KARLA IV.

Karel IV. a Emauzy: Liturgie, text, obraz. Kateřina Kubínová et al. (edd.). Artefactum, Praha 2017., 353 str.

U Republici Češkoj 2016. godina bila je posvećena proslavi i prisjećanju na uglednog češkog kralja i rimskoga cara Karla IV., jer se 14. svibnja 2016. slavilo 700 godina od njegova rođenja. Uz mnoge druge događaje, u samostanu Emaus u Pragu (koji je 1347. osnovao Karlo IV. kao centar slavenske katoličke liturgije, a koju su hrvatski glagoljaši donijeli u Prag), bila je organizirana i izložba »Slovanský klášter Karla IV. Zbožnost, vzdělanost, umění«. Izložba je simbolično (upravo zato jer je simbolika bila važna i za srednjovjekovnog vladara Karla IV.) počela 6. svibnja (u mjesecu Karlova rođenja), a završila 21. studenog, na dan obljetnice osnutka samostana i u mjesecu Karlove smrti (29. studenoga 1378.). Glavne su teme izložbe bile književna djelatnost slavenskih redovnika u samostanu Emaus u Pragu, povijest, arhitektura i unikatni ciklus zidnih srednjovjekovnih slika u samostanu.